

Окремі аспекти участі

адвоката в цивільному процесі України

С. С. Бичкова

доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів участі адвоката у цивільному процесі України. На підставі аналізу наукової літератури та законодавства України визначено специфіку цивільного процесуального статусу адвоката як представника у цивільній справі. Досліджено питання участі адвокатів у цивільному

Г. В. Чурпіта

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

процесі у разі їх множинності. Розроблено низку рекомендацій щодо удосконалення цивільного процесуального законодавства України у відповідному контексті.

Ключові слова: адвокат, представник, цивільний процесуальний статус, цивільні процесуальні права, цивільні процесуальні обов'язки.

Стаття посвячена дослідженню проблемних аспектів участі адвоката в гражданском процесі України. На основі аналізу наукової літератури та законодавства України визначено специфіку гражданского процесуального статусу адвоката як представителя в гражданском деле. Досліджено питання участі адвокатів в гражданском процесі в разі їх множинності. Розроблено ряд рекомендацій по удосконаленню гражданского процесуального законодавства України в відповідному контексті.

Ключевые слова: адвокат, представитель, гражданский процессуальный статус, гражданские процессуальные права, гражданские процессуальные обязанности.

This article is devoted to investigation of problematic aspects of solicitor's participation in civil process of Ukraine. On the grounds of analysis of scientific literature and legislation of Ukraine the specific of civil procedural status of solicitor as a representative in a civil case is defined. The joint participation of solicitors in civil process is examined. Some suggestions for improvement of civil procedural legislation of Ukraine in the proper context are developed.

Keywords: solicitor, representative, civil procedural status, civil procedural rights, civil procedural obligations.

Серед інститутів цивільного процесуального права особливу увагу привертає інститут представництва, який відрізняється комплексним характером. За допомогою цього інституту забезпечується здійснення прав та обов'язків тих учасників цивільного процесу, які з різних причин не можуть здійснювати їх у суді особисто. При цьому закон передбачає не тільки вимоги до осіб, які можуть набути у цивільному

процесі правового статусу представника, й окреслює їх коло. Зокрема, поряд із іншими особами, які досягли 18 років і мають цивільну процесуальну дієздатність, представником у суді може бути адвокат.

Правове регулювання участі адвоката у цивільному процесі України здійснюється як цивільним процесуальним законодавством України, так і спеціальними законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Відповідний законодавчий підхід обумовлює специфіку участі вказаного суб'єкта в цивільних процесуальних правовідносинах.

Деякі питання участі адвоката у цивільному процесі досліджували відомі науковці, зокрема: Ю. В. Білоусов, А. О. Власов, С. В. Васильєв, В. В. Комаров, В. М. Кравчук, І. А. Павлуник, О. Д. Святоцький, А. О. Селіванов, В. І. Тертишніков, О. І. Угриновська, Є. І. Фурса, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, М. Й. Штефан, В. В. Ярков. Проте нерозв'язані проблеми залишаються й нині.

Аналіз чинних законодавчих актів дає підстави для висновку, що на сьогодні актуальними проблемами, які пов'язані із участю адвоката у цивільних процесуальних правовідносинах і потребують негайного розв'язання, є такі: визначення правового статусу адвоката у цивільному процесі, виокремлення особливостей участі адвокатів у цивільній справі у разі їх множинності, дослідження механізму реалізації адвокатами цивільних процесуальних прав та обов'язків у різних видах цивільного судочинства тощо.

Виходячи з наведеного, при написанні цієї статті за мету було поставлено вирішення зазначених проблемних питань і вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення законодавчих положень у відповідному контексті.

Загалом, як слушно зазначають С. Я. Фурса та Є. І. Фурса, процесуальна діяльність адвоката в цивільній справі здійснюється відповідно до норм Ци-

вільно-процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Тому можна б було не виокремлювати участі адвоката в цивільному процесі, якби ця діяльність мала чітко визначені напрями та межі [5, с. 54].

Дійсно, адвокат бере участь у цивільних справах як представник осіб, які беруть участь у справі. При цьому його наділено загальними цивільними процесуальними правами таких осіб, а також спеціальними цивільними процесуальними правами представника. Водночас адвокат наділений відповідним матеріально-правовим статусом, який, здавалося б, певним чином має впливати на його процесуальний статус. Відтак для початку визначимо, чи наділяється адвокат як представник у цивільному процесі спеціальними цивільними процесуальними правами, виходячи із його матеріально-правового статусу адвоката як професійного захисника.

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі – Закон) адвокатом є фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і в порядку, що передбачені законом.

У пункті 2 частини 1 статті 1 Закону міститься дефініція адвокатської діяльності – нею є незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. При цьому згідно з п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону представництво є видом адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав та обов'язків клієнта, серед іншого, в цивільному судочинстві.

Аналогічні за змістом правові норми містить і ЦПК України, а саме: відповідно до чч. 1-2 ст. 26, ч. 1 ст. 40, ч. 1 ст. 44 ЦПК України адвокат у цивільному процесі є представником і належить до класифікаційної групи осіб, які беруть участь у справі. При цьому його основне право полягає у вчиненні від імені особи, яку він пред-

ставляє, усіх процесуальних дій, що їх має право вчиняти ця особа.

Сукупний аналіз наведених правових норм дозволяє зробити висновок про те, що адвокат, який бере участь у цивільній справі, набуває цивільного процесуального статусу договірного представника, у межах якого забезпечує реалізацію прав та обов'язків особи, інтереси якої він представляє, вчиняючи від її імені усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа.

Якщо проаналізувати ЦПК України та Закон на рахунок прав, якими наділяється адвокат, здійснюючи представництво у цивільному процесі, можна виявити, що ці законодавчі акти наділяють його дещо різним обсягом процесуальних повноважень.

Так, відповідно до частини 5 статті 39, частини 1 статті 44 ЦПК України адвокат як представник у цивільному процесі наділяється правом вчиняти від імені особи, яку він представляє, усі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа, а також доручати ведення справи в суді іншим особам. Крім того, оскільки у такому випадку адвокат належить до класифікаційної групи осіб, які беруть участь у справі, він наділяється загальними процесуальними правами та обов'язками, регламентованими у ст. 27 ЦПК України.

Водночас Закон надає адвокату під час здійснення представництва ширше коло повноважень, а також покладає на нього додаткові обов'язки.

Зокрема, як випливає із частини 1 статті 20 Закону, адвокат наділяється такими спеціальними правами: звертатися з адвокатськими запитами, у т. ч. щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб) (п. 1); збирати відомості про факти, що можуть бути викори-

стані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою (п. 7); застосовувати технічні засоби, у т. ч. для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом (п. 8); посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, якщо законом встановлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів (п. 9); одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань (п. 10); користуватися іншими правами, передбаченими законом (п. 11).

Слід зазначити, що наведені вище спеціальні права адвоката переважно пов'язані із доказовою діяльністю та надають зазначеному суб'єкту у цивільних процесуальних правовідносинах ширший обсяг процесуальних повноважень у відповідній сфері.

Поряд із правами, Закон покладає на адвоката, виходячи з його особливого матеріально-правового статусу, спеціальні обов'язки, як-от: дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; на вимогу клієнта надавати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; підвищувати свій професійний рівень; виконувати рішення органів адвокатського самоврядування; забезпечувати захист персональних даних про фізичну особу, якими він володіє, відповідно до законодавства з питань захисту персональних даних; виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством та договором про надання правової допомоги (чч. 1, 3 ст. 21 Закону).

Потрібно підкреслити, що відповідними правами та обов'язками адвокат наді-

лений безвідносно до виду цивільного судочинства, в якому він бере участь, представляючи інтереси іншої особи. Особливості правового регулювання участі адвоката в різних видах цивільного судочинства можуть бути зумовлені наявністю інших спеціальних правил. Наприклад, згідно з ч. 4 ст. 235 ЦПК України справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи. Проте це жодним чином не впливає на цивільний процесуальний статус адвоката як представника.

Отже, можна стверджувати, що адвокат, беручи участь у цивільній справі у правовому статусі договірної особи, виходячи із його спеціального матеріально-правового статусу, наділений ширшим обсягом процесуальних прав у сфері доказування та ширшим колом обов'язків, пов'язаних із забезпеченням інтересів особи, яку він представляє, під час здійснення цивільного судочинства.

У зв'язку із наділенням адвоката ширшим, порівняно з іншими договірними представниками, правовим статусом у науковій літературі періодично актуалізується дискусія з приводу того, чи доцільно допускати до участі у справі з наданням цивільного процесуального правового статусу представника осіб, які не володіють спеціальними знаннями в галузі права. Окремі науковці стверджують, що зважаючи на інтереси, які правильно розуміються, громадян, яким необхідно гарантувати певний рівень компетентності юридичної допомоги в суді, слід було б законодавчо закріпити правило про обов'язкове ведення справ через адвокатів (правило про адвокатську монополію) хоча б для судів певної ланки або певних категорій справ, а також розширити перелік осіб, які не можуть бути представниками в суді [2, с. 108, 110]. У такому напрямі пропонується, наприклад, провести реформу адвокатури у Російській

Федерації, зокрема, встановити стандарти для «консультантів-неадвокатів», які були б максимально наближені до регулювання адвокатської діяльності [3, с. 13].

На погляд інших вчених, узагалі необхідно встановлювати відповідні професійні (на кшталт вагових у спортсменів) цени для представників в одній справі, наприклад, з особливо важливих цивільних справ, а також потрібно передбачити, що до суду вищої інстанції (Верховного Суду України) мають право звертатися лише найдосвідченіші фахівці, а не юристи з низьким рівнем кваліфікації [1, с. 1-2].

Крім того, обов'язковість участі адвокатів в окремих категоріях цивільних справ прямо закріплена у законодавстві деяких країн. Так, згідно з п. 2 § 78 Цивільного процесуального уложення Німеччини подружжя у судах із сімейних справ повинні бути представлені адвокатами, які мають допуск до діяльності при дільничному суді чи суді землі.

Проте виникають запитання: чи можна вважати за доцільне виконання функцій процесуального представника виключно адвокатами, і чи зможе це гарантувати відповідний рівень надання юридичної допомоги у суді? На наш погляд, – ні. За цілою низкою причин.

По-перше, введення відповідної норми повною мірою суперечило б одному з основних принципів цивільного судочинства – принципу диспозитивності, відповідно до якого особи, які беруть участь у справі, розпоряджаються своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд, а отже, у т. ч. мають право самостійно обирати, яким способом здійснювати свої цивільні процесуальні права та виконувати свої цивільні процесуальні обов'язки.

По-друге, представник у цивільному процесі – це особа, яка передусім наділена суб'єктивним цивільним процесуальним правом здійснювати у суді процесуальні дії в інтересах і від імені особи, яку

вона представляє, а не надавати особі, яку вона представляє, кваліфіковану юридичну допомогу. Звісно, захист інтересів відповідної особи на належному рівні в цьому випадку також не виключається, але потрібно пам'ятати, що захисна функція відіграє допоміжну роль у процесуальному представництві, основною метою якого є сприяння особі у здійсненні її цивільних процесуальних прав та виконанні цивільних процесуальних обов'язків.

По-третє, не всі особи, які беруть участь у справі, мають матеріальну можливість забезпечити представництво своїх інтересів у суді за допомогою адвокатів, послуги яких, за загальним правилом, є оплатними.

По-четверте, не завжди наявність у особи свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю (через вади освіти, особисті якості людини, вік тощо) може гарантувати відповідний рівень надання юридичної допомоги у суді. Серед правничої громадськості є багато фахівців, які, не будучи адвокатами, ефективно виконують представницькі функції в суді.

Отже, знову таки, поставимо риторичне запитання: чи варто обмежувати коло процесуальних представників виключно адвокатами? Ми відстоюємо позицію доцільності допуску як представників до участі у справі і адвокатів, і інших осіб, які відповідають встановленим у законі вимогам. Підкреслимо: саме такий шлях обрав законодавець, закріпивши у ч. 1 ст. 40 ЦПК України вказане нормативне правило.

Проводячи дослідження щодо участі адвоката у цивільному процесі України, звернімо увагу й на проблему множинності значених суб'єктів при розгляді й вирішенні цивільних справ.

Відповідно до § 84 Цивільного процесуального уложення Німеччини, кілька уповноважених осіб мають право як представляти сторону разом, так і індивідуально. І хоча український законодавець вживає слово «представник» в однині, на наш

погляд, особа не може бути обмежена в кількості адвокатів, які представляють її інтереси.

Можна погодитися з І. А. Павлуником, який вважає, що, розглядаючи питання щодо множинності представників на боці однієї особи, необхідно враховувати таке: а) за одночасної участі у процесі кількох представників з боку тієї чи іншої особи, вони мають погоджувати між собою правову позицію у справі; б) виникнення між ними суперечностей під час судового розгляду справи є недопустимим; в) процесуальні дії, вчинені одним із представників в межах наданих йому стороною повноважень, мають розглядатись як такі, що вчинюються за згодою інших представників, які виступають на боці цієї ж сторони; г) довіритель може розподілити обсяг процесуальних дій між кількома представниками, визначивши ті дії, що їх вправі вчиняти кожен із них [4, с. 9].

Проблемним аспектом інституту множинності адвокатів як процесуальних представників є спосіб оформлення їх повноважень. Звичайно, при цьому належить керуватися загальними правилами ст. 42 ЦПК України. Адвокати як договірні процесуальні представники, зазвичай, допускаються до участі у справі на підставі довіреності, виданої їм особою, яка бере участь у справі. У зв'язку з цим виникають запитання: чи можуть повноваження всіх адвокатів у разі їх множинності бути посвідчені однією довіреністю? Чи доцільно видавати окрему довіреність кожному з них із наданням права діяти незалежно один від одного?

На наш погляд, видача однієї довіреності кільком адвокатам від імені одного довірителя у певних випадках є недоцільною з огляду на таке.

Насамперед не слід забувати, що підстави і порядок припинення представництва за довіреністю визначаються відповідно до цивільного законодавства Украї-

ни. Наприклад, у ч. 1 ст. 250 ЦК України передбачено право представника відмовитися від вчинення дій, які були визначені довіреністю, що тягне за собою припинення представництва за довіреністю (п. 3 ч. 1 ст. 248 ЦК України). У такому випадку згідно з ч. 3 ст. 248 ЦК України представник зобов'язаний негайно повернути довіреність. А це автоматично потягне за собою припинення представництва за довіреністю і стосовно інших адвокатів, що, видається, є не достатньо зручним у зв'язку з необхідністю подальшого переоформлення довіреності або посвідчення повноважень адвокатів, які залишилися, іншим способом, визначеним у ст. 42 ЦПК України. Наведене стосується й інших підстав припинення представництва за довіреністю для одного з кількох представників (скасування довіреності особою, яка її видала, визнання недієздатною особи, якій видана довіреність тощо).

Також при посвідченні повноважень адвокатів за їх множинності варто звернути увагу ще на один момент: у кожній довіреності доцільно зазначати, що «найбільш значущі» процесуальні дії від імені довірителя, такі, наприклад, як визнання позову, укладення мирової угоди тощо, можуть бути реалізовані адвокатами лише за умови їх спільної згоди. У такому разі позиція особи, яку представляють, виявиться більш захищеною.

Ураховуючи викладене, вважаємо за доцільне закріпити у цивільному процесуальному законодавстві України нормативне правило, відповідно до якого у разі посвідчення повноважень представників за їх множинності довіреністю кожен із них має отримати окремий документ із чітким визначенням обсягу процесуальних дій, що він їх має право вчиняти, а також із зазначенням низки тих дій, які можуть бути вчинені процесуальними представниками лише за умови їхньої спільної згоди. Аналогічним алгоритмом мож-

на керуватися й у випадку, коли повноваження адвоката як представника посвідчуються договором.

У зв'язку з цим пропонуємо доповнити ст. 42 ЦПК України додатковою частиною такого змісту: «У разі посвідчення повноважень представників за їх множинності довіреністю або договором, кожен із них має отримати окремий документ із чітким визначенням обсягу повноважень, а також зазначенням низки тих дій, які можуть бути вчинені представниками лише за умови їхньої спільної згоди».

Таким чином, у межах цієї статті ми розглянули окремі проблемні аспекти участі адвоката в цивільному процесі України. При цьому основні наукові здобутки можна звести до таких положень:

1) адвокат, беручи участь у цивільній справі у цивільному процесуальному статусі представника, виходячи із його спеціального матеріально-правового статусу, наділений ширшим обсягом прав у сфері доказування та ширшим колом обов'язків, пов'язаних із забезпеченням інтересів особи, яку він представляє, під час здійснення цивільного судочинства;

2) на підставі ч. 1 ст. 40 ЦПК України необхідно допускати до участі у справі як договірних представників будь-яких осіб, у т. ч. й тих, які не мають юридичної

освіти, проте відповідають встановленим у законі вимогам;

3) цивільний процесуальний статус адвоката не залежить від виду цивільного судочинства, в якому він бере участь як представник. Водночас у певних категоріях справ можуть встановлюватися спеціальні правила щодо участі у справі представника;

4) з метою удосконалення цивільного процесуального законодавства України у контексті правового регулювання способу оформлення повноважень адвокатів, а також інших договірних представників у разі їх множинності пропонуємо доповнити ст. 42 ЦПК України додатковою частиною такого змісту: «У разі посвідчення повноважень представників за їх множинності довіреністю або договором, кожен із них має отримати окремий документ із чітким визначенням обсягу повноважень, а також зазначенням низки тих дій, які можуть бути вчинені представниками лише за умови їхньої спільної згоди».

Усі інші проблеми, пов'язані з участю адвоката в цивільному процесі України, зокрема детальне дослідження особливостей такої участі в різних видах цивільного судочинства, виходять за межі цієї статті і становлять перспективні напрями подальших наукових розвідок.

Список використаної літератури

1. *Волосенко С. О.* Змагальність і представництво у суді / С. О. Волосенко // Нотаріат Адвокатура Суд. – 2006. – № 1 (15). – С. 1-2.
2. *Гражданский процесс* : [учеб.] / [А. П. Вершинин, Л. А. Кривоносова, М. А. Митина и др.] ; под ред. В. А. Мусина, Н. А. Чечиной, Д. М. Чечота. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Проспект, 1998. – 472 с.
3. *Насадюк А.* Унификация в обмен на монополию. Каким путем пойдет реформирование российской адвокатуры? / А. Насадюк // Юридическая практика. – 2011. – № 10 (689). – С. 13.
4. *Павлуник І. А.* Представництво у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. А. Павлуник. – К., 2002. – 19 с.
5. *Фурса С. Я.* Адвокат у цивільному процесі : [наук.-практ. посіб.] / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К. : Вид. Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – 448 с.